

Martin Zelić
Filozofski fakultet u Osijeku
Odsjek za povijest
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Prikaz knjige: Stanko Andrić, Srijemska Mitrovica – bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija

Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2022, 172 str.

U nakladi Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest krajem 2022. godine izdana je monografija Stanka Andrića pod nazivom *Srijemska Mitrovica – bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija*. Riječ je o trećoj knjizi u nizu serije *Monasticon, Slavonicum, Sirmiense et Baraniense* kojima je cilj obraditi povijest svih srednjovjekovnih samostana različitih crkvenih redova na području današnje Slavonije, Srijema i Baranje. Stanko Andrić jedan je od vodećih hrvatskih medijevista, a uža mu je specijalnost srednjovjekovna povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Osim navedenog, autor je monografije književnik i prevoditelj. Ta monografija nadogradnja je na autorove prijašnje radove o bazilijanskom i benediktinskom samostanu sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici koja kronološki obrađuje sve izvore u kojima se spominje mitrovački samostan ili iz kojih se neizravno mogu izvući saznanja o samostanu.

Uz predgovor i uvod na početku, priloge, bibliografiju, sažetak na engleskom jeziku, kazalo zemljopisnih imena te kazalo osobnih i obiteljskih imena, monografija sadrži 21 poglavlje.

Monografija započinje *Predgovorom* (7-11). Autor ističe posebnost mitrovačkog samostana činjenicom da je jedini „bizantski“ ili „grčki“ samostan obrađen u *Monasticonu* u kojem su se bogoslužje i redovnički život ravnali prema istočnokršćanskim običajima do njegova gašenja u 14. stoljeću i dovođenja benediktinaca. *Uvod* (11-13) donosi osnovni povijesni pregled Mitrovice ključan za razumijevanje dosadašnjih promišljanja povjesničara i ostalih istraživača o lokaciji mitrovačkog samostana te postojanju dva samostana u srednjovjekovnoj Mitrovici, bazilijanskom i benediktinskom.

Poglavljje *Istočna Crkva i Arpadovići* (13-14) govori o nužnosti razumijevanja konteksta promjenjive političke i crkvenoupravne povijesti Srijema do potkraj 12. stoljeća. Razumijevanje konteksta nužno je za rekonstrukciju povijesti samostana u Mitrovici i objašnjava značajnu ulogu istočne crkve u ranoj ugarskoj državi. Tako se u

prvom dijelu poglavlja govori da su zatiski i erdeljski vojvode odlazili krstiti se u Carigrad, a jedan je doveo i prvog ugarskog biskupa. U ostatku poglavlja govori se o odnosu ugarskih vladara prema istočnoj crkvi. Prvo se navodi tvrdnja mađarskog povjesničara Gyule Moravcsika prema kojemu je „on (kralj Stjepan I.) u isti mah osigurao slobodnu aktivnost bizantskoj crkvi“. Osim navedenog, poznate su isprava kralja Stjepana na grčkom jeziku kojom osniva ženski grčki samostan i zapisi o izgradnji crkve u Carigradu. Njegovi nasljednici nisu mijenjali odnos prema istočnoj crkvi. Tako kralj Andrija I. kod Višegrada osniva grčki samostan posvećen sv. Andriji. Autor zaključuje poglavlje iznoseći činjenicu da ne postoje izvori o osnivanju grčkih samostana nakon 11. stoljeća. Također, naglašava se da gašenje istočnih samostana započinje nakon križarskog osvajanja Carigrada 1204. godine. Poglavlje *Obnova Sirmijske biskupije i crkva u Mačvanskoj Mitrovici* (14-19) prikazuje opće političke i crkvene prilike u Srijemu u stoljećima prije obnove katoličke Srijemske biskupije 1229. godine.

Nadalje, obrađuje se problem teritorijalnog rasprostiranja Srijema na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće i područja Srijemske biskupije prema navodima iz bizantskih izvora koji se uglavnom odnose na izvještaje o sukobu između bizantskoga cara Bazilija II. i bugarskoga vladara Samuila. Autor navodi nekoliko teza o pojmu i prostoru Srijema u navedenom razdoblju, no naglašava općeprihvaćenu tezu da se to područje odnosi na kraj južno od Save sa središtem u Mačvanskoj Mitrovici. Toj tezi u prilog govore i arheološka istraživanja provedena u Mačvanskoj Mitrovici na lokalitetu Zidine ili Širingrad, odnosno pronalazak ostataka triju srednjovjekovnih crkava. U poglavlju *Ugarski i bizantski Srijem u 11. i 12. stoljeću* (19-22) opisuju se političke prilike u Srijemu. Govori se i o uspostavi bizantske vlasti na području južno od Save nakon sloma Samuilove vlasti, potencijalnom protezanju bizantske vlasti na područje Sirmija i njegove okolice, ugarskom zaposjedanju Srijema za vladavine bizantskoga

cara Izaka I. Komnena i ugarskim pohodima na Srijem 1071. i 1072. godine. U drugom dijelu poglavlja koje obrađuje 12. stoljeće, govori se o povremenim prelascima bizantske vojske u Srijem i prisutnosti bizantske uprave za vladavine bizantskoga cara Manuela I. Komnena.

U posljednjem dijelu poglavlja raspravlja se o tezi da je grčka biskupija iz Srijema izmještena u Bač, o ujedinjenju i nastanku Kaločko-bačke nadbiskupije i latinizaciji grčke biskupije iz Srijema. Autor učvršćuje tvrdnje iznoseći zaključke Györgya Györffya i Lászla Koszte.

Sljedeća poglavlja, *Kult sv. Dimitrija Solunskog i njegovi srijemski korjeni* (22-31) i *Ugarsko-hrvatski kult svetog Dimitrija* (31-39), detaljno prikazuju nastanak kulta sv. Dimitrija i njegovo štovanje u istočnoj crkvi te u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. U prvom dijelu prepričavaju se dvije legende mučeništva sv. Dimitrija, raspravlja se o njihovoj neobičnosti, porijekla te kasnijem razvoju i štovanju kulta u zapadnoj crkvi. Autor iscrpno analizira problem samog porijekla sv. Dimitrija te uspoređivanjem s kultovima ostalih sirmijskih svetaca, potkrepljuje tezu sirmijskog porijekla sv. Dimitrija i kasnijem izmještanju kulta u Solun. Drugo poglavlje obrađuje pojavu atipičnog kulta sv. Dimitrija u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Oslanjajući se prvenstveno na teze mađarskog povjesničara Pétera Tótha, iznose se teorije o pojavi kulta sv. Dimitrija u Ugarskoj. Potanko se analiziraju teorije o kraljici Margareti kao sponzorici nastanka legende i sastavljanju legende o sv. Dimitriju u mitrovačkom samostanu kao mogućim izvoristima ugarskog kulta.

Poglavlje *In principio erat falsum: listina palatina Radona* (39-42) prepričava sadržaj isprave palatina Radona iz 1057., čiji sadržaj govori o zadužbini kojom palatin ostavlja Pečuškoj biskupiji dio svojih posjeda, uključujući i samostan sv. Dimitrija na Savi. Kritički se analiziraju podaci izneseni u ispravi, prvenstveno vjerodostojnost isprave i osoba spomenutih u ispravi. Poglavlje *Dar kralj Salomona* (42-45) posvećeno je navodu bizantskog kroničara Ivana Kinama iz druge polovice 12. stoljeća prema kojemu je ugarski kralj pohranio u Sirmiju, „u hramu svetog Dimitrija mučenika“, ruku sv. Prokopija. Raspravlja se o kojoj je crkvi riječ i postoji li povezanost te crkve s mitrovačkim samostanom. U poglavlju *Samostan između Ugarske i Bizanta u 12. stoljeću* (45-47) govori se o nepostojanju vijesti o samostanu Sv. Dimitrija u 12. stoljeću, stoga je poglavlje većim dijelom posvećeno informacijama o samostanu i njegovoj okolini koje se posredno mogu iščitati. Autor se posebice osvrće na tvrdnju o navodno jedinom poznatom opatu mitrovačkog samostana, Ivanu. Poglavlje *„Opat svetog Dimitrija“ kao zemljoposjednik* (47-49) prikazuje prvi pouzdani navod postojanja mitrovačkog samostana koji se može naći u potvrdnici kojom je kralj Bela III. potkrijepio darovnicu svoje majke Eufrozine.

Darovnica je bila namijenjena samostanu viteškog reda ivanovaca u Stolnom Biogradu, a ona spominje „opata svetoga Dimitrija“ kao vlasnika druge polovice „vode i livade“. U ostatku poglavlja raspravlja se o mogućem položaju spomenutog posjeda pod vlasništvom poglavara mitrovačkog samostana. U poglavlju *Bilješke u registrima pape Inocenta III.* (49-50) prikazuju se, sadržani u registrima pisama pape Inocenta III., sažeci pisama upućenih sedmorima samostanima među kojima se navodi „grčki samostan svetog Dimitrija u Ugarskoj“, ali su uz taj, još dva samostana iz tih dokumenata bila posvećena sv. Dimitriju. Autor stoga raspravlja o postojanju dva samostana sv. Dimitrija u Srijemu: bazilijanskog i benediktinskog. Sljedeća tri poglavlja donose vijesti o samostanu sadržane u bulama pape Honorija III. koje su bile upućene Nikoli, opatu samostana sv. Teodozija Cenobijarhe *de Laberia/Laberria*. Poglavlje *Bule pape Honorija III za Svetog Teodozija Jeruzalemskog* (50-54) bavi se problemom pridjevka *de Laberia* ili *de Laberria* u nazivu samostana koji je važan za određivanje njegove lokacije. Poglavlje *sačuvana darovnica Bele III?* (54-59) i *Popis dobara samostana u Mitrovici?* (59-70) analiziraju sadržaj bula, odnosno takozvani ugarski dio bule.

U tom dijelu bule navodi se darivanje grčkog samostana sv. Dimitrija samostanu Svetog Teodozija. Uz mitrovački samostan, spominje se 29 lokaliteta na područjima deset županija koji su prema tezi Györgya Györffya popis dobara tog samostana, iako autor naglašava da navedeno nije moguće zaključiti iz konteksta. Poglavlje *Spor s opatijom u Pannonhalmi* (70-73) donosi sadržaj dviju isprava, iz 1228. i 1237., kojima se rješava spor između mitrovačkog samostana i opatije sv. Martina u Pannonhalmi oko vlasništva nad određenim posjedima uz Tisu. U zaključnom dijelu poglavlja govori se o spomenu mitrovačkog samostana u ispravi bačkog kaptola iz 1247. u potvrdi prodaje zemlje u Vukovskoj županiji. U poglavlju *Između pečuškog biskupa i kaločkog nadbiskupa* (73-76) prepričava se granični prijevor između pečuškog biskupa i kaločkog nadbiskupa. Analizira se tijek spora i pokušaj pečuškog biskupa da krivotvorenim ispravama pomakne dijecezansku granicu čime bi mitrovački samostan potpao pod njegovu biskupiju. Na kraju poglavlja, propitkuje se uloga solunske kraljice Margarete u pograničnom sporu. Poglavlje *Prijedlog srijemskog biskupa* (76-80) bavi se molbom srijemskog biskupa koja je bila upućena papi Inocentu IV.

U toj molbi spominjalo se izmještanje biskupskoga sjedišta u benediktinske samostane sv. Grgura i sv. Dimitrija. Autor ponovno analizira mogućnost postojanja dva samostana sv. Dimitrija, benediktinskog i bazilijanskog te razmatra o mogućem pokušaju latinizacije samostana. U poglavlju *Pod patronatom mačvanskih hercega* (80-

88) prikazuje se sadržaj bule pape Urbana IV. iz 1264. kojom je potvrdio Ani, „vojvotkinji Galicije i gospodarici Bosne i Mačve“, „zemlje i posjede koji se zovu Belin i Sveti Dimitrije“. Većina poglavlja posvećena je analiziranju teritorijalnog opsega Mačve i povezivanju podataka iz bule s mitrovačkim samostanom ili naseljem u njegovoj blizini.

Poglavlje *Gradska općina i crkve u njoj* (88-91) oslikava razvoj naselja uz samostan, današnje Srijemske Mitrovice, od druge polovice 13. stoljeća do kraja 14. stoljeća. Posebna pažnja u djelu obraća se crkvama koje su postojale u srednjovjekovnoj Mitrovici, za koje se poglavito saznaje iz arheoloških istraživanja i ponekih sačuvanih podataka.

Poglavlje *Predaja benediktincima i gašenje samostana* (91-96), koje opisuje daljnji povijesni tijek mitrovačkog samostana od njegove reformacije u benediktinski za vladavine Karla Roberta do konačnoga stavljanja izvan funkcije, može se podijeliti na kronologiju samostana do ugasnuća i poznate podatke o crkvama u Mitrovici. Vezano za kasniju kronologiju samostana, dijakronijski su predstavljeni sačuvani zapisi koji spominju samostan kao i razmatranja o sudbini samostana u vrijeme turskih provala. Na temelju poznatih podataka o crkvama u Mitrovici, autor iznosi podatke dviju isprava u kojima se spominje crkva sv. Dimitrija te se ponovno razmatra postojanje dviju istoimenih crkava: samostanske i župne.

U pretposljednem poglavlju, *Zaborav i oživljavanje naslovne opatije* (96-103) analiziraju se svjedočanstva vizitatora, narodne predaje, srijemskoga biskupa, kartografskih prikaza i arheoloških istraživanja, iz kasnijih stoljeća, kako bi se pronašla potencijalna lokacija samostana. Osim navedenog, poglavlje se osvrće na naslovno obnavljanje opatije i spor oko pripajanja mitrovačke opatije pečuškoj biskupiji. Posljednje poglavlje,

Problem pečuškog popisa posjeda iz 1551. (103-107), iznosi sadržaj pečuskoga popisa posjeda koji pripadaju opatiji sv. Dimitrija.

Naglašava se nužnost promatranja navedenog izvora u kontekstu propasti nastojanja pečuških biskupa oko stjecanja Mitrovice jer ona konačno pripada jurisdikciji Srijemske biskupije 1737. godine.

Na kraju se može zaključiti da je autor ispunio cilj dviju sentencija u predgovoru toga djela, a to je objektivno prikazivanje činjenica, bez preuveličavanja ili umanjivanja značaja iznesenih podataka izvučenih iz rijetkih sačuvanih izvora u kojima se spominje mitrovački samostan. Rad obogaćuju i rezultati dosadašnjih istraživanja domaćih i međunarodnih stručnjaka iz različitih znanosti: od arheologa do povjesničara umjetnosti. Sve rezultate istraživanja, unatoč nedorečenosti, nejasnoći i proturječnosti samih izvora koji su podložni raznim iščitavanjima, interpretacijama i povezivanjima, autorov znalački stil pisanja sjedinjuje tekst i činjenice u smislenu cjelinu. Posebice je dojmljiva iskrenost autora kada u predgovoru ističe potrebu dopunjavanja i prerađivanja svojeg prijašnjeg teksta o povijesti mitrovačkog samostana u skladu s recentnim saznanjima, ističući uvijek prisutnu otvorenost teme monografije novim interpretacijama. Ova monografija Stanka Andrića stoga predstavlja dosad najširu sintezu izvora i dosadašnje literature o mitrovačkom samostanu. U konačnici, to djelo kao prva sinteza povijesti samostana sv. Dimitrija, nezaobilazan je temelj za daljnja istraživanja o povijesti mitrovačkoga samostana i čitave njegove okolice te će zasigurno poslužiti kao uzor za buduća istraživanja srednjovjekovne crkvene organizacije u današnjem Srijemu i redovničkih zajednica na prostoru srednjovjekovne Ugarske i Hrvatske.